

Egy iskolapélda a társadalomtörténet-írásban
(Tóth Zoltán: Szekszárd társadalma a századfordulón – történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. p. 211.)

Mit jelent az, ha egy művet egy tudományág iskolapéldájának tartunk? Vagy azt, hogy megtestesülnek benne mindazok az elvek, amelyeket az adott tudományág a maga számára követendőnek ismer el; vagy azt, hogy a mű szemléletét, módszereit tekintve az egyik első példája ezen elvek átfogó alkalmazásának, s ezáltal útmutató gyanánt szolgálhat későbbi, hasonló jellegű művek megírásakor. Tóth Zoltán könyve mindkét értelemben iskolapélda; úgy is, mint reprezentánsa a társadalomtörténeti szemléletmódnak, s úgy is, mint az egyik első magyar városmonográfia, mely teljes egészében e megközelítésmód szellemében íródott.

A szerzőt magát is sokkal inkább a társadalomtörténeti módszerek kipróbálásának szándéka, mintsem a helytörténeti buzgalom vezette a kutatás megkezdésekor. Erről így ír a bevezető fejezetben: „Végül a helyszín kiválasztásáról szólnék. Szekszárd városa egy nagyobb szociológiai-társadalomtörténeti vizsgálat tárgya volt. Nagyságrendjét és a hasonló nagyságú városok közül Szekszárd kiválasztását is a kutatás külső feltételei szabták meg. A megközelítés szempontjait, módszereit azonban nem érzem a városhoz kötöttnek, akkor sem, ha a kis mintának feltett kérdésekre adott válaszok mélyen a város történelmében, ökológiai adottságaiban rejlő karaktert hordoznak magukban”.

Ez a megközelítés — a kutatási stratégiák alapján megválasztani a kutatás tárgyát — talán szokatlannak tűnik. Korántsem arról van szó azonban, mintha a szerző pusztán érdektelen nyersanyagként kezelné a történeti anyagot, amellyel tetszés szerint bánhat, modelljeit alátámasztandó; a tárgy kiválasztásának módja nem jelenti azt, hogy a társadalmi folyamatok elemzésén belül ne adna mélyen emberközelit, átélhető képet a város lakóiról. Ezenfelül, a fenti idézetben leírt várostörténeti megközelítésmódnak van egy nagy előnye: olyan kutatási technikák kidolgozása, amelyek azután más városokhoz kapcsolódó kutatások esetében is alkalmazhatók. Ez segíthet abban, hogy olyan fogalmi rendszer teremtsődjön meg, amelynek segítségével egy nagyobb régió (ország stb.) különböző városainak egy adott időszakban jellemző társadalmi folyamatai összemérhetők lesznek; lehetővé válik e városok társadalmának összehasonlító vizsgálata, a régió-szerte jellemző fontosabb tendenciák megvizsgálása.

A könyv célja a mezővárosi polgárosodás folyamatának, jellemzőinek bemutatása — ezen belül, a kisemberek tömegeit érintő „kispolgárosodásé”. Ennek megfelelően a szerző érdeklődése középpontjában az általa *mezővárosi blokk*nak

nevezett rétegek állnak (birtokos parasztok, szegényparasztok, önálló iparosok és kereskedők, valamint segédek). A polgárosodás elemzésében a kulcsfogalom a mobilitás; a szerző különféle mobilitási modellekkel írja le a társadalmi átrétegződés folyamatát és feltárja a mobilitásra ható sokféle tényező összefüggéseit.

Noha a fókuszban a kispolgárosodásban érintett rétegek állnak, a szerzőnek célja „a lehető legteljesebb társadalmi rétegszála felállítására”, figyelmet fordít a felső (vállalkozói, értelmiségi) rétegre, valamint a polgárosodásból kiszorult, marginális helyzetű csoportokra (egzisztenciájukban folyamatosan fenyegetett városi proletárok) is. Éppen a lecsúszott vagy peremhelyzetű csoportokkal szembeállítva tűnik elő a kisvárosi polgárosodás lényege: a javak felhalmozása generációkon keresztül, a család és a nagyobb közösség biztonságot adó, segítő keretein belül (a peremhelyzetűeket éppen ennek a védő-segítő hálónak a hiánya teszi kiszolgáltatottá).

A kutatás egy addig kevésbé felfedezett forrástípusnak, az árvaszéki iratoknak a feldolgozásán alapul. A szerző részletesen ismerteti a forrásokkal végzett munka menetét és a közben adódó problémákat — hasznos útmutatót nyújtva ezáltal azoknak, akik a későbbiekben hasonló forrástípussal hasonló jellegű kutatásba fognának.

A források jellegéből eleve adódik, hogy a szerző társadalomtörténeti megközelítésében nagy fontosságot nyer a család; a társadalmi rétegjelenségeket, nagyobb mozgásokat alulról építkezve, a mikroközösségeken át igyekszik megrajzolni. Ez összefügg a nemzetközi tendenciákkal. A társadalomtörténet-írásban, azáltal, hogy új, addig nemigen használt források kezdtek a kutatások anyagául szolgálni — anyakönyvek, végrendeletek, hagyatéki leltárak stb. — az utóbbi két évtizedben a család világszerte reflektorfénybe került (a család- és háztartáskutatás erre a legbeszédesebb bizonyíték); emögött nyilván az a felismerés áll, hogy egy társadalmat legkisebb sejtjei működéséből kiindulva lehet igazán megérteni.

A forrásanyag feldolgozásának módja jól tükrözi azt a kétféle követelményrendszert, mely a társadalomtörténetírásban egyszerre van jelen. Egyfelől a szerző alaposan kiaknázza a kvantitatív módszerekben rejlő lehetőségeket, s a szociológia által ihletett modellezési eljárások előnyeit. Másfelől azonban világossá teszi, hogy a történész nem alkalmazhat tisztán kvantitatív eljárásokat — azért sem, mert a rendelkezésre álló adatbázis sohasem olyan egységes és teljes, mint a szociológusé, s ezért sokkal óvatosabb kezelést igényel; de azért sem, mert ha a valóságos viszonyok bemutatásának igénye vezet, akkor be kell ismernie, hogy a mikroelemzések fényében a modellek, kategóriák törvényszerűen elvesztik kizárólagos érvényüket. Eleve kritikával illeti a korábbiól rendelkezésre álló kategóriákat (pl. foglalkozáscsoportok), az általa felállítottakat pedig alaposan árnyalja, az egyéni esetek figyelembevételével.

A vizsgált forrásokból vett minta nagysága részletesebb, olykor az egyéni esetekre is kitérő elemzéseket tesz lehetővé. A nem tipikus változatok bemutatása sokkal valóságosabbá teszi az interpretációt az olvasó számára, mintha csupa elmentmondásmentes, a hipotézisek képére igazgatott modellel találkozna. Az elem-

zések minduntalan figyelmeztetnek: a történeti anyag modellezhető, számszerűsíthető, de minél részletesebben veszi szemügyre a kutató, annál inkább előtűnik az egyéni variációk változatossága, mely valamelyest mindig ellenáll a rákényszerített modelleknek.

A munka eredménye: egy igen világos, ugyanakkor árnyalt s minden összefüggésében kimerítően elemzett társadalomrajz s e társadalom átrétegződésének sokszempontú megragadása; másfelől az elméleti konstrukciók emberivé, életszerűvé tétele az egyéni sorsok bemutatása által. A szerzőnek sikerül az, ami ritkán adatik meg a történésznek: a mai olvasó számára átélhetővé, elevenné tudja tenni egy letűnt kor társadalmi viszonyait, úgy, hogy közben eleget tesz a lehetséges legnagyobb objektivitás követelményeinek. Ami nem csupán a szerzőt dicséri, hanem azokat a módszereket s azt a szemléletet is, amelynek szellemében a könyv fródott.